

Elias of het gevecht met de democratie

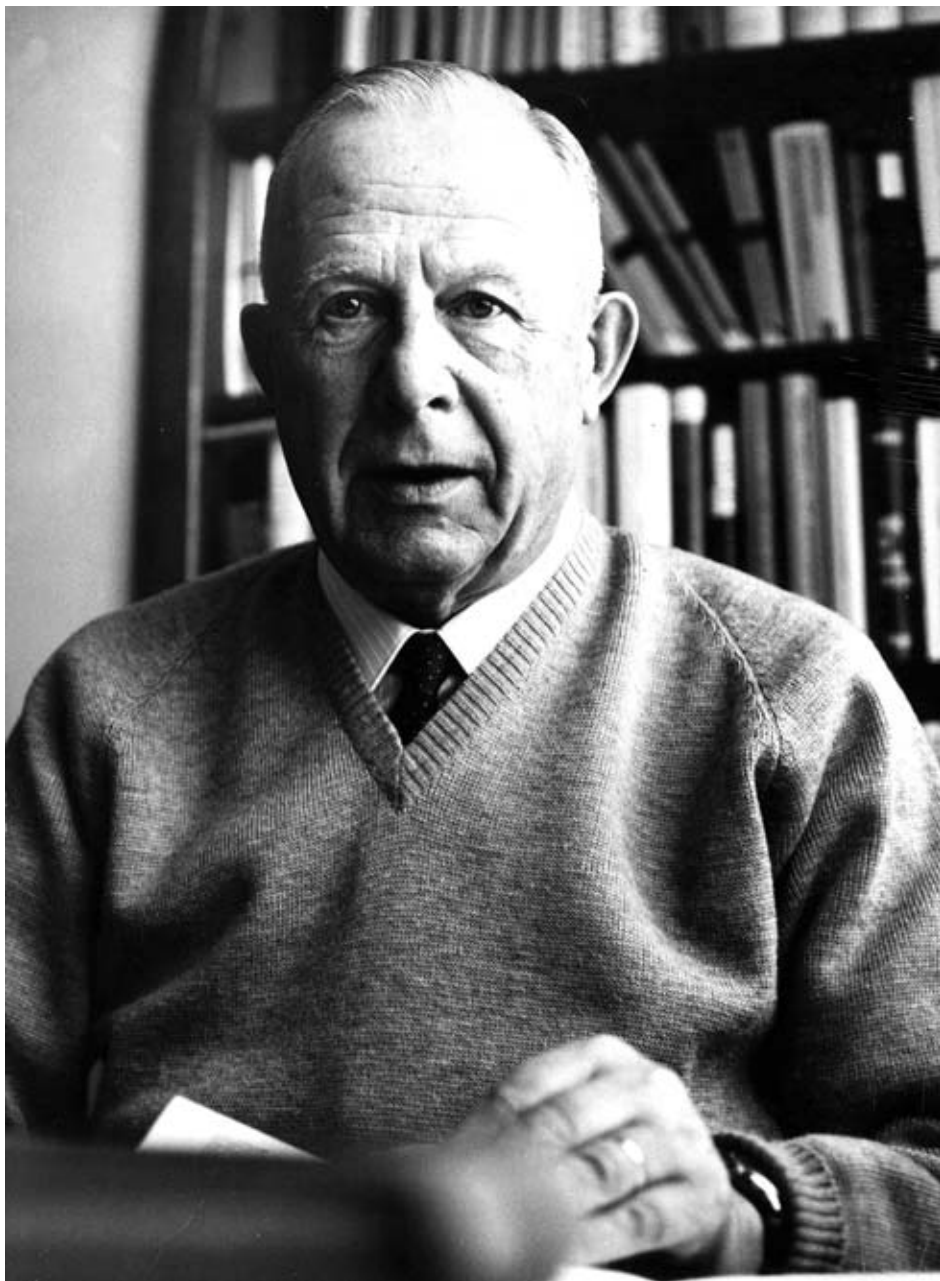
In de lange rij nationalistische figuren die geportretteerd worden door de onvermoeibare historicus Pieter Jan Verstraete, is VNV-leider Hendrik Elias (1902-1973) de derde, na Odiel Spruytte en Reimond Tollenaere, aan wie hij een exhaustieve biografie wijdt.¹ Die kreeg een buitengewoon grote omvang doordat Elias tal van autobiografische geschriften heeft nagelaten om zichzelf en zijn politiek te verdedigen. Zij werden de hoofdbron van Verstraete, maar dankzij een doorgedreven speurtocht kon hij ze aanvullen met vele andere gegevens. Zelf noemt de auteur Elias' briefwisseling met zijn mede-historici Jan-Albert Goris (Marnix Gijsen) en Rob Van Roosbroeck een onverwachte meevaller.

EEN NATIONALISTISCH HISTORICUS TEGENOVER HET FASCISME

Hendrik Elias werd geboren in Machelen bij Brussel in 1902 en groeide op in Vilvoorde. Als collegeleerling onder de Duitse bezetting sympathiseerde hij met het activisme, zoals zijn vader, een postbediende, die in januari 1918 door het activistische bestuur bevorderd werd tot bureauchef in Brussel. Dat hij na de bevrijding werd ontslagen zonder aanspraak op pensioenrechten, en ook later niet meer hersteld werd in zijn ambt als klerk, heeft Hendrik voorgoed tot een anti-Belgisch Vlaams-nationalist gemaakt.

Hendrik ging in 1919 geschiedenis studeren in Leuven en werd er door de professoren erkend als een uitzonderlijk talent, voor wie een wetenschappelijke carrière was weggelegd. Onder leiding van kanunnik Alfred Cauchie vatte hij opzoeken aan die hij in 1931 zou bekronen met het nu nog waardevolle boek *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*. Tegelijk pleitte hij reeds als student in nationalistische milieus, onder meer als vast medewerker aan het emigrantenweekblad *Vlaanderen* opdat de Vlaamse zelfstandigheidsgedachte haar eigen verleden zou opbouwen, tegen de verbelgischte historiografie. "*Hulp vanwege de Belgische regering, al was daar ook kans voor, zouden wij natuurlijk niet kunnen aanvaarden.*"

1. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias. Biografie*, Kortrijk, Verstraete, 2005, 2 dln., 1238 pp., ill., ISBN 90-803018-5-X.

Hendrik Elias, 1970.
[ADV, VFA113]

Na de vroegtijdige dood van Cauchie was het professor Leo Van der Essen die Elias onder zijn vleugels nam. Bij het beëindigen van zijn vierjarige studie beloofde Van der Essen dat hij hem zou voordragen voor de leerstoel rechtsgeschiedenis, mits hij ook het doctoraat in de rechten zou halen. Die studie vatte Elias dan aan terwijl hij leraar was aan het atheneum van Brugge. Hij won een reisbeurs van de Universitaire Stichting, en minister van Onderwijs Camille Huysmans verleende hem het behoud van zijn leraarswedde terwijl hij van september 1926 tot januari 1928 in het buitenland opzoekingen deed. Na acht maanden in Rome, waar hij verbleef in het Belgisch Historisch Instituut, zette hij zijn archiefwerk voort in Parijs en Luxemburg, en volgde nog een wintersemester aan de universiteit van Bonn. Intussen verkreeg hij van Huysmans zijn overplaatsing naar het atheneum van Gent, want in Brugge aardde hij niet.

Op 3 februari 1927 schreef Elias vanuit Rome aan Rob Van Roosbroeck dat hij materiaal verzamelde voor een studie over het fascisme. Daarmee zou hij Vlaanderen waarschuwen tegen het gevaar dat het liep wanneer *“de mistevredenheid van de radicale Vlaamsgezinden”* leidde naar het fascisme van Joris Van Severen, Hendrik Cayman en anderen. In Italië was hij getuige van *“de geest, de sociale en politieke opvatting ervan, die aan de basis ligt van het hele systeem, en bij gebeurlijke verspreiding Europa au pas de course naar de afgrond sleurt”*. Kreeg hij zijn documentatie over de grens gesmokkeld, dan zou hij daarmee het beginnende fascisme in Vlaanderen wel kunnen verstikken, schreef hij zelfverzekerd.

In het Brusselse tijdschrift *Les Nouveaux Jours – De Nieuwe Dag*, dat aan vredesvraagstukken gewijd was en een sterke Vlaams-nationalistische inslag had², verscheen in het nummer van 15 juli 1928 een krachtige waarschuwing van Elias aan het adres van medewerkers die de komende Vlaamse staat op fascistische basis wilden vestigen. De rechten van de mens die door de (door hen verfoeide) Franse Revolutie plechtig waren afgekondigd, behoorden tot het eeuwenoude erfgoed van onze landen, waar het Germaanse vrijheidsideaal sterker dan waar ook was beleefd en zijn stempel diep in de gemoederen en in de traditie had geprent. Dat te negeren ware bij de opbouw van de Vlaamse staat uitgaan van een valse basis, en kon de nationale zaak voor vele jaren in gevaar brengen.

Elias vervolgde met een geharnaste kritiek van het fascisme zoals hij het in Italië in zijn dagelijkse praktijk had meegemaakt. Het betekent de verheffing van de natie tot een zelfstandige entiteit waaraan alle rechten en belangen van de individuen moeten ondergeschikt zijn en zo nodig opgeofferd worden. De onbeperkte macht van de leider: *“Practisch betekent dit de Polizeistaat in dienst van één man... gesneden op het patroon van de Übermensch.”* Hoe kan een eventuele Vlaamse

2. G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België tussen de twee Wereldoorlogen*, Leuven, 1976, dl. 1, pp. 478-479.

staat op de verwachting van een dergelijke Vlaamse *Übermensch* gebouwd worden? Ten tweede zijn de door het fascisme uit alle macht bestreden beginselen van de Franse Revolutie, die het hekelt als *“het demo-liberalisme der vrijmetzelarij (...) niets anders dan wat ons het nauwst aan het harte ligt: de vrijheid van opinie, van woord, van pers, van vergadering, al deze vrijheden die (...) de grondslag vormen van ons private en publieke leven (...) Ik geloof dat voor zulk een staat, ook al ware hij een nationale, de meeste Vlaamse nationalistenvoelers zouden bedanken (...) het leven in dat land een werkelijke hel is voor wie niet denkt volgens de vastgestelde formules van het fascisme.”* Ten derde is dit fascisme *“een chauvinistisch imperialisme. Het Italiaanse volk wordt door zijn pers dagelijks opgezweept tot een ziekelijke neurose van overspannen nationale trots die alleen als doel heeft de geesten op te hitsen tot en voor te bereiden op mogelijke conflicten met het buitenland.”* Elias' uitvoerige lezersbrief werd in het augustusnummer 1928 van het blad opnieuw opgenomen in Franse vertaling.

Intussen kenden de antidemocratische ideeën in het Vlaams-nationalisme een snelle verspreiding, vooral door toedoen van het weekblad *Jong Dietschland*, dat een veel grotere uitstraling had dan *De Nieuwe Dag* en dat het debat hierover tot een van zijn hoofdpunten maakte.³ In december 1928 en november 1929 kwam Elias, die op het blad geabonneerd was, ook hier tussenbeide in het debat, om het overnemen van het Italiaanse voorbeeld als het ideaal voor Vlaanderen af te wijzen. *“Die zo gesmade ‘grondwettelijke vrijheden’ zijn juist de waarborg van een gezonde evolutie in de politieke en sociale toestanden, en ook in een Vlaamse staat moeten zij volgens ons tot hun recht komen, al erkennen wij graag dat een overgangstoestand zal kunnen nodig zijn om de ziekelijke toestanden waarin wij leven te genezen, en ons volk weer nationaal te maken.”* De overtuiging dat er met het parlementair systeem in België niets te bereiken viel voor het Vlaamse volk, had velen ertoe gedreven om dat systeem zelf te veroordelen, in beginsel, en dat was een foute redenering, schreef hij einde 1928. En nog in november 1929 klonk het: *“Persoonlijk bedanken wij voor een dergelijk nationalisme”* en gaat *“onze voorkeur voorlopig nog naar de democratie, al kennen wij maar al te goed de gebreken die er inherent aan zijn”*.

Elias scheen dus mettertijd minder categoriek te worden in zijn afwijzing van een dictatuur. Trouwens, in juli 1928 had hij al, tot slot van zijn fel antifascistisch stuk in *De Nieuwe Dag*, toegegeven dat het fascisme voor Italië ook wel verdiensten had gehad: *“Daarom ook kan ik aannemen dat in de geschiedenis van een volk er ogenblikken zijn waarop een sterke hand nodig is en de concentratie van alle krachten der natie in handen van één persoon wenselijk.”* Maar dat mocht niet als een ideaal gesteld worden.

3. G. Van Haver, Het “nieuwe orde”-vuur van Jong Dietschland (1927-1932), in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, nr. 2, pp. 104-114; P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, pp. 192-197.

Intussen was Elias in augustus 1929 door Van der Essen voorgedragen als de meest geschikte kandidaat voor de vacante leeropdracht moderne geschiedenis in Leuven. De rector, mgr. Paulin Ladeuze, was op de hoogte van Elias' optreden in nationalistische kring, en liet hem vragen om zijn politieke opinie op papier te zetten. In die nota verklaarde Elias zich tegenstander van een politiek Groot-Nederland en niet overtuigd van het bestaan van een antithese tussen Vlaanderen en België, al zou hij in een gebeurlijk geval Vlaanderen boven België verkiezen, zoals ook Frans Van Cauwelaert zopas verklaard had. Hij noemde zich voorstander van een grondwettelijk geregelde eentaligheid van Vlaanderen, die hem niet mogelijk leek zonder een zekere vorm van federalisme. Ladeuze vertrouwde blijkbaar weinig op Van der Essens pleidooi dat Elias heel bezadigd en gematigd was in zijn flamingantisme, ja veel te intelligent om een extremist te zijn. Op Elias' tekst noteerde hij: *"Patriotisme conditionnel. Et M. E. n'est pas homme à ne pas se mêler extrêmement de ces questions et de ne pas dire tout ce qu'il pense."* Het zal dus wel met een negatief advies geweest zijn dat hij de kandidatuur voorlegde aan de bisschoppenvergadering, die wees ze af.⁴

Elias voltooide nog wel zijn groot historisch werk over de Zuidelijke Nederlanden onder de aartshertogen, maar toen hij geen nieuwe reisbeurs voor Rome meer kreeg, verliet hij in de zomer van 1931 het middelbaar onderwijs om bezoldigd stagiair te worden bij de Sint-Niklase advocaat Paul Orban, die ook hoogleraar was in Gent. Nu had hij de mogelijkheid om zich openlijk in de partij-politieke strijd te gooien.

DE VOLKSVERTEGENWOORDIGER AANVAARDT EEN DICTATUUR ALS NOODOPLOSSING

Elias was bekend, niet alleen door zijn geschriften en zijn optreden op congressen voor een Vlaamse nationale geschiedschrijving, maar ook als voorzitter van een in juni 1929 gesticht Vlaams Studiecomité voor Politieke, Sociale en Culturele Aangelegenheden (dat het wantrouwen van Ladeuze schijnt gewekt te hebben).⁵ Hij had al in november 1930 een initiatief genomen om een einde te maken aan de chaos in de partij, die vooral door de afscheuring van Van Severen in West-Vlaanderen was toegenomen. Hij stelde een uitvoerig memorandum op, dat als partij-

4. Verstraete (p. 167 vlg.) is de eerste die voor deze benoemingskwestie gebruikmaakte van het universiteitsarchief. Pieter Geyl, aan wie Elias zijn verklaring had laten lezen, noteerde op 10 augustus 1929: *"Dat men hem hierna nemen zal, is al hoogst onwaarschijnlijk."* Elias was op 24 november 1928 een eerste maal aangevallen door het weekblad *Vlaanderen* omdat hij zich tegen het Groot-Neerlandisme afzette zowel als tegen het fascisme. In 1931 en 1933 zou hij nog herhaaldelijk gelaakt worden door het weekblad, waaraan hij in 1922-1924 had meegewerkt met een historische kroniek waarin hij zich duidelijk anti-Belgisch had uitgelaten. L. Wils, Elias of het gevecht met de geschiedenis, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 51, 1992, nr. 4, pp. 194-203.
5. H.J. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, Antwerpen, 1969, dl. 3, pp. 185-186. Elias schreef daar aan zijn studiecomité, dat al in 1931 verdween, een bijzonder grote invloed toe op de verdere evolutie van de Vlaamse beweging.

programma zou kunnen dienen, en waarin hij het fascistische nationalisme dat Van Severen onder de benaming 'nationaal-solidarisme' propageerde, aanklaagde als *"de ontaarding van de nationale gedachte"*.⁶ Zoals Bruno De Wever het formuleerde: *"Elias toonde zich dus een principieel voorstander van een democratische samenleving (...) Toch dreef zijn antibelgicisme (al in 1931) ook hem een heel eind in de richting van een radicalisme dat met dictatoriale middelen de toestand wou veranderen. Het Belgische parlementaire systeem noemde hij een schijndemocratie, en een dictatoriaal overgangsregime achtte hij denkbaar."*⁷

In het verwaarloosde arrondissement Gent-Eeklo, waar sinds 1921 geen nationalistische volksvertegenwoordiger meer verkozen was, wierp Elias zich op als organisator van een democratische Vlaams-Nationale Volkspartij (VNVP). Als ongehuwde kon hij daar al zijn tijd in steken. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1932 raakte hij in Gent niet verkozen, want het nationalisme bleef in hoofdzaak een plattelandsverschijnsel. Maar hoewel de parlementsverkiezingen werden vervroegd naar november 1932 (i.p.v. mei 1933) was de VNVP daar klaar voor. Door een alliantie met de familie De Lille, die eigenaar was van het succesrijke weekblad *'t Getrouwe Maldegem*, verzekerde Elias niet alleen zijn eigen verkiezing, maar meteen ook die van de antimilitarist Jozef De Lille. Tegelijk kregen de nationalistes echter een zware klap in de provincies West-Vlaanderen en vooral Antwerpen, tengevolge van de aanhoudende felle aanvallen van het fascistische Verdinaso en zijn geestesgenoot Ward Hermans. Daarnaast gingen nog allerlei andere nationalistische splintergroepen en weekbladen tekeer tegen de 'demoliberales' en/of 'neo-belgicistische' partij. Die ruzies waren ten top gestegen rond het zogenaamde Federaal Statuut dat de nationalistische parlementsfractie had ingediend in de Kamer, als voorstel tot grondwetsherziening. Buiten Oost-Vlaanderen was Elias' democratische VNVP mislukt.

De nederlaag versterkte nog de overtuiging dat een landelijk georganiseerde partij, met *"een beperkte en sterke leiding"* en een duidelijke ideologie, absoluut nodig was om een einde te maken aan het onderlinge gekissebis en de machteloosheid van de nationalistes. De onderhandelingen voor de stichting van de nieuwe formatie begonnen op 30 januari 1933, precies op de dag waarop in Duitsland Hitler tot kanselier benoemd werd, waarna hij in twee maanden een nationaal-socialistische éénpartijstaat vestigde. Tegelijk, op 4 maart 1933, maakte in Oostenrijk de katholieke politicus Engelbert Dollfuss een einde aan de parlementaire democratie, die er in 1918 was ingevoerd maar geen stabiele regering had kunnen voortbrengen. Een rechtse dictatuur was plotseling niet meer louter een

6. B. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt-Gent, 1994, pp. 74-76. De ontwikkeling van Elias' ideeën van 1931 tot 1945 is in dit synthetische werk gemakkelijker te volgen dan in het lang uitgesponnen boek van Verstraete.

7. B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 75-76.

Zuid- of Oost-Europees verschijnsel, maar de Nieuwe Orde in het hart van het continent. De stroom van vluchtelingen uit Duitsland naar de buurlanden maakte het onmiddellijk duidelijk dat *“het leven in dat land een werkelijke hel is voor wie niet denkt volgens de vastgestelde formules van het fascisme”*, zoals Elias vijf jaar eerder had geschreven. Maar de voorstanders van die formules voelden zich natuurlijk gesterkt en het vooruitzicht op een Duitse revanche-oorlog, die België zou kunnen vernietigen, werd nu reëel. In België sympathiseerden velen, niet alleen katholieken, met het Dollfuss-regime als het enige alternatief voor de opslorping van Oostenrijk door nazi-Duitsland.

In de besprekingen over de vorming van een Vlaams-nationalistische eenheidsformatie stond de discussie over het al dan niet behouden van de democratie centraal. De uitersten werden daarbij gevormd door de Antwerpse Frontpartij rond Herman Vos aan de ene kant, en aan de andere de groep Jong Dietschland, waartoe Victor Leemans en Tony Herbert behoorden. Elias rapporteerde eind juli 1933 aan de reeds aangeduide leider Staf De Clercq over deze laatsten, dat ze zonder meer nationaal-socialisten of fascisten waren, die het parlementaire leven en de politieke keuzevrijheid wilden uitschakelen: *“Hun gedachtengang komt neer niet op een aanpassing, maar op een volledige vernietiging van de democratie.”*⁸ In zijn weekblad *De Voorwacht* van 3 september 1933 liet hij zich nog afkeurend uit over *“het staatsverafgodend fascisme en hitlerisme, die geen plaats meer laten aan persoonlijke vrijheid en zelfstandigheid”* en noemde hij het principe van de democratie gezond, alleen de vorm ervan verouderd. Maar drie dagen later adviseerde hij aan De Clercq om de Antwerpse Fronters maar links te laten liggen omdat ze vasthielden aan de beklemtoning van het behoud van de democratie, wat de fascistischgezinden niet wilden aanvaarden.⁹

Na acht maanden onderhandelen verscheen op 7 oktober 1933 de stichtingsproclamatie van de nieuwe *“eenheidsorganisatie”* (geen ‘partij!’), het Vlaams Nationaal Verbond. Het vnv stelde zich tot taak *“de bevrijding te bewerken van het Vlaamse volk”* en tegelijk *“een sociaal-economische herinrichting van de algehele volksgemeenschap”*. Dat laatste hield in de afschaffing van de partijenstrijd, van het politiek liberalisme en van *“het huidig parlementarisme”*, met daarentegen *“het herstel der samenhangigheid tussen alle standen der natie”*. Zou er toch enige vorm van democratie bewaard blijven in de Nieuwe Orde die hier werd aangekondigd? Om de antifascisten van de Antwerpse Frontpartij te overtuigen had er in vroegere ontwerp teksten nog vermeld gestaan: *“Wij willen een gezonde aangepaste volksmedezeggenschap en democratie.”* Maar toen dat niet voldoende bleek om Antwerpen mee te krijgen, hadden de fascistischgezinden zelfs die rem doen schrappen.

8. B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, p. 101.

9. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, pp. 281-282.

Al werd een dictatoriaal systeem voor het landsbestuur niet uitdrukkelijk aangekondigd, voor het partijbestuur gebeurde dat wel. Van de toetredende strijdgenoten werd *“dwingende tucht en volgzzaamheid, het geloof en het volste vertrouwen in de leiding”* geëist, en van alle toetredende groepen *“het onverbiddelijk opgeven van alle provincialisme en gewestelijk particularisme”*. De aansluitende verenigingen zouden *“ontbonden en volgens de directieven van het VNV heringericht worden”*. Bij leider Staf De Clercq en de (door hem benoemde) hoofdraad berustte alle gezag. De gouwleiders, arrondissementsleiders en plaatselijke leiders zouden van bovenaf aangesteld worden.¹⁰

Bruno De Wever, die heel de stichtingsgeschiedenis uitvoerig onderzocht, toonde aan hoe in de loop van de onderhandelingen de fascistischgezinde vleugel grotendeels zijn stempel had gedrukt op deze stichtingsproclamatie, iets waarbij de meer gematigden als Elias zich hadden neergelegd. En dat in de geboorteakte van het VNV alle voorwaarden aanwezig waren om later uit te komen op een op fascistische leest geschoeide Vlaams-nationalistische partij.¹¹ Daartegen reageert Verstraete: *“Wij delen geenszins de mening van de Gentse historicus Bruno De Wever”* op dit punt. Verstraete houdt het bij Elias zelf, die in zijn latere geschiedschrijving stelde dat er wel een stroming in fascistische richting bestond in het beginnende VNV, maar dat de antistroming ten minste even sterk was.¹² Verstraete borduurt daarop voort, en schrijft: *“Daar waar we Tollenaere als de belichaming van de nieuwe orde binnen het VNV mogen beschouwen, vertegenwoordigde Elias samen met Borginon en Romsée de democratische waarden binnen de partij.”*¹³ Dat lijkt mij een heel eufemistische voorstelling. Naast Tollenaere die een uitgesproken nationaal-socialistische opvatting belichaamde, vertegenwoordigde Elias ook de Nieuwe Orde. Dat blijkt in elk geval heel duidelijk toen hij drie maanden na de stichting van het VNV, op 25 februari 1934, de organisatie voorstelde in een besloten vergadering van militanten van het Vlaamse Front in Antwerpen, om die alsnog tot toetreding over te halen. Een stenografisch verslag van het debat, in het archief van het Vlaamse Front, geeft ons betrouwbare informatie over zijn opvattingen, die hij om propagandistische redenen zal hebben weergegeven in hun mildste vorm.

We bewaren de godsvrede op godsdienstig gebied, zo vermeldde Elias als eerste punt, en we stellen alleen voorop dat Vlaanderen in meerderheid gelovig is. *“Er moet een concordaat komen tussen Staat en Kerk, waardoor de schoolkwestie zal opgelost worden.”* Het kan niet anders of de toehoorders zullen gedacht hebben aan

10. De hele tekst van de proclamatie in B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 104-105.

11. B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 105-107.

12. H.J. Elias, *Vijftienvintig jaar Vlaamse Beweging [...]*, dl. 3, p. 163. Verstraete beroept zich ook op de Amerikaanse historicus Stanley Payne, die wel het Europese fascisme onderzocht, maar niet het ontstaan van het VNV.

13. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 288.

het concordaat tussen Pius XI en de Duitse nazi-regering, dat op 18 september 1933 officieel was gepubliceerd; en aan het Italiaanse concordaat van Mussolini in 1929.

Op sociaal gebied kan er geen godsvrede zijn, ging Elias voort. Het probleem is op de voorgrond gebracht, ook door het communisme en het fascisme, en de jeugd vraagt leiding terzake. *“Wij moeten een eigen programma hebben, dat ons bindt en ons niet toelaat af te vallen naar vroegere Belgische partijen.”* Tussen het kapitalistische liberalisme en het marxisme volgen wij een middenweg, aldus Elias. *“Wij wijzen elke dictatuur af – Wij willen controle op de staat, dit in tegenstelling met Dinaso. Wij willen dus de organische, democratische, corporatieve staat (...) Door ‘kleurpolitieke’ scheidingen te vervangen door ‘groepsbelangen’ met controle door een beraadslagend lichaam (bv. Parlement). Wij willen desnoods een sterke volmachtenregering – alhoewel wij dit niet zullen openbaar maken, om geen drang los te maken naar ‘sterke’ hand, die ‘Belgisch’ zou zijn, dus tégen ons (...) Indien wij meester zijn, zouden wij geen macht laten aan de franskiljons – De partijen moeten verdwijnen: eerst de staatskatholieke partij – ook de socialistische zou ineenstorten tegenover een Nationaal Syndicalisme.”*

Het verdwijnen van de katholieke partij zou allicht gebeuren door het concordaat, zoals in Duitsland en Italië; dat moeten de toehoorders begrepen hebben. En ook dat de ineenstorting van het socialisme zou volgen zoals in Duitsland, of zoals het zopas gebeurd was in Oostenrijk.¹⁴ Daar had Dollfuss zijn beoogde christelijke corporatieve standenstaat in fascistische richting bijgestuurd om zich van de steun van Mussolini te verzekeren tegen het openlijke gewelddadige annexionisme van nazi-Duitsland. Van 12 tot 17 februari 1934 werden de tot een opstand gedreven socialisten in Oostenrijk neergeslagen, ten koste van meer dan 300 doden. De kranten stonden er in België vol van, en op 17 februari was het in Brussel tot ernstige rellen gekomen bij socialistisch protest tegen de katholieke sympathie voor Dollfuss. Een week later konden Elias' toehoorders vermoeden dat de sterke volmachtenregering van het vnv, die hij voorstelde, er een zou zijn zoals degene die toen in Oostenrijk gevestigd was, of in Italië of in Duitsland. Wat de leiding van het vnv betrof, bekende Elias ronduit: *“Er is inderdaad een soort ‘dictatuur’ (...)”*

Advocaat Jan Timmermans diende Elias van repliek namens het Vlaamse Front: *“Dictatuur. vnv zegt: wij staan daarop, doch wij zeggen het niet naar buiten”*, zo vatte hij Elias' betoog samen, en die zou daar niet tegen protesteren. Timmermans ging voort: geen volksvertegenwoordigers, maar groepsafgevaardigden, een corporatisme zoals in Italië, in Duitsland en Oostenrijk, terwijl alleen de dictatoriale regering zou beslissen over de politieke aangelegenheden. De uitschakeling

14. Volksvertegenwoordiger Elias had die uitdrukking ook gebruikt in de Kamer op 19 juli 1933, dat *“in verschillende landen, vlak bij de deur, het stelsel van de democratie en van de parlementaire vrijheid... is in mekaar gestort”*; P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 272.

van de partijen betekende dictatuur van de ene overblijvende partij in een totalitaire staat. Dat vnv-programma was voor Antwerpen onaanvaardbaar. Kon het geen vrije kwestie blijven? Elias antwoordde dat op de principes waarop het vnv was gesticht, niet kon worden teruggekomen.¹⁵

Aan dit kapitale debat besteedt Verstraete negen regels, met als kern: *"Duidelijk werd gemaakt dat de nieuwe organisatie zowel de dictatuur, het fascisme als het marxisme afwees."*¹⁶ We komen op die blindheid van Verstraete verder terug. Ons lijkt het duidelijk dat niet alleen het vnv, maar ook Elias persoonlijk ten laatste in februari 1934 de dictatuur aanvaardde, als een middel dat de partij zou gebruiken indien de kans zich voordeed.

In december 1934 sprak Elias in Antwerpen op een meeting van de vnv-afdeling: *"Het regime dat wij ons hebben opgelegd is het gevolg van de noodtoestand waarin ons volk en het Vlaams nationalisme zich bevinden."*¹⁷ Toen hij in vroegere jaren standpunten tegen het fascisme innam, had hij daar al herhaaldelijk aan toegevoegd dat een dergelijke dictatuur als tijdelijke noodoplossing aanvaardbaar kon zijn, maar dat het niet als ideaal mocht worden gesteld. Onder invloed van de vestiging van deze dictaturen in Oostenrijk en in Duitsland, en van de 'noodzaak' om met de Vlaams-nationalistische aanhangers ervan overeen te komen en uit de machteloosheid te geraken, aanvaardde hij nu een of andere vorm van fascistische dictatuur als een noodzakelijkheid.

In mei 1935 verscheen onder de benaming *De Dietsche Volksstaat* een uitvoerige voorstelling van het vnv-programma, waarvoor Elias de tekst had geleverd. Daarin stond: *"Het vnv strijdt met wettige middelen... Er kunnen noodtoestanden zijn. Er kunnen ogenblikken zijn waarin de greep naar de macht een plicht wordt, wanneer het niet gebruik maken van een recht tot zelfverweer zou gelijk staan met lafheid."* Verder stond dat dictatuur wel kon worden gedoogd in tijden van oorlog, zware crisis en rampspoed, als een tijdelijke maatregel.¹⁸ Hitler had in 1933 van het Duitse parlement ook slechts volmachten voor vier jaar afgedwongen, en die termijn was nog lang niet verstreken.

In het vnv bleef Elias zich binnenskamers keren tegen de principiële nationaal-socialisten zoals Tollenaere, en pleiten voor een meer gematigde stellingname. Maar hij legde er zich telkens weer bij neer dat de autoritaire leider, Staf De Clercq, koos voor de strekking-Tollenaere mits uiterlijke toegevingen aan de strekking-Elias-Borginon-Romsée. In feite werden zij een democratisch, of tenminste een gematigd, uithangbord voor het dictatoriale vnv waaraan zij een

15. Uitvoeriger over deze vergadering in L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, dl. 2: 1914-1936, Leuven, 1985, pp. 241-243.

16. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 290.

17. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 290 (61).

18. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, pp. 314-316.

groeïende aanhang hielpen verzekeren. Het bekendste voorbeeld daarvan is het beginselakkoord tussen vertegenwoordigers van het vnv en van de Katholieke Vlaamse Volkspartij in december 1936.¹⁹

Bij de parlementsverkiezingen van mei 1936 hadden de Vlaams-nationalisten een spectaculaire doorbraak geboekt, zoals de communisten en vooral de rechtse protestpartij Rex. Dat versterkte onder het flamingantische publiek de beweging voor een 'Vlaamse concentratie' van christelijke signatuur, op basis van een federalistisch programma. De Middenraad van het acw van zijn kant stelde op 26 juli dat "*Het onmogelijke moet beproefd worden om de katholieken van ons land in een machtige eenheidspartij te groeperen*" en dat het acw bereid was daartoe offers te brengen en zijn politieke autonomie op te geven. De Spaanse burgeroorlog die op 17 juli uitbrak, verhevigde het streven naar een rechtse, 'antimarxistische' concentratie. Dat uitte zich onder meer in de poging van de katholieke volksvertegenwoordiger Gustaaf Sap, de eigenaar van de krant *De Standaard*, om de regering-Van Zeeland, waarin de socialisten de sterkste partij vormden, te vervangen door een rechtse combinatie waarin Rex en het vnv waren opgenomen. Het zesde Katholiek Congres, dat in Mechelen werd gehouden van 10 tot 13 september, werd door aartsbisschop Ernest Van Roey gebruikt om een hergroepering van de katholieken in Vlaanderen te promoten, en daarover werden nadien contacten gelegd. Toen dan op 8 oktober uitlekte dat het vnv en Rex twee dagen tevoren een bondgenootschap hadden gesloten, verving de Katholieke Unie plotseling de herziening van haar statuten, waaraan ze al lang werkte, door een veel radicalere hervorming, met onder andere een decentralisering van de partij op communautaire basis. Een Blok der Katholieken zou voortaan een Parti Catholique Social en een Katholieke Vlaamse Volkspartij overkoepelen. Deze kvv nodigde op 20 oktober Staf De Clercq uit voor onderhandelingen over de vorming van 'één Christelijke Vlaamse partijformatie'. De Clercq duidde Elias en Romsée aan als contactpersonen, en samen met Hendrik Borginon voerden die de besprekingen met afgevaardigden van de kvv. Dit overleg werd wekenlang begeleid door een campagne van 'concentratievergaderingen' waarop vertegenwoordigers van beide partijen optraden. Op 8 december 1936 werd een akkoord ondertekend over de beginselen waarop de wenselijke 'gemeenschappelijke partij' kon worden gebouwd.

Een 'gemeenschappelijke partij' kon natuurlijk niet tegelijk alle aanhangers van de kvv en van het vnv omvatten. Indien ze totstandkwam zou ten minste een van beide oude partijen scheuren doordat de militante fascistten uit het vnv en/of

19. Zie over dat beginselakkoord: E. Gerard, *De Katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven, 1985, pp. 463-478; E. Gerard, *De Christelijke Arbeidersbeweging in België*, Leuven, 1991, dl. 1, pp. 211-224; B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 229-234; L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, dl. 3: *Geschiedenis van het Davidsfonds in en rond Wereldoorlog II*, Leuven, 1989, pp. 53-84.

de militante antifascisten uit de kvv zouden afhaken of uitgestoten worden. De partijen voerden de besprekingen onder druk van de religieuze flamingantische basis, en in de hoop om sympathisanten aan te trekken en bij de waarschijnlijke mislukking de schuld op de tegenpartij te schuiven.

Frans Van Cauwelaert, in zijn weekblad *Elckerlyc*, en het ACW waren de krachtigste bestrijders van het bondgenootschap van het vnv met Rex. De vorming van een eenheidspartij van de katholieken, zoals het ACW die voorstond, of de Vlaamse concentratie die Van Cauwelaert nastreefde, kon alleen bestaan in de 'terugkeer' van zoveel mogelijk gelovige nationalistenaar de zelfstandig geworden en in Vlaams opzicht geradicaliseerde, maar democratische kvv.

Borginon, die in het vnv nog meer dan Elias de nationaal-socialistische koers afremde, schreef tijdens de onderhandelingen met de kvv aan Pieter Geyl, op 2 november 1936: *"Het syndicaat voor de verdediging van eigen positie en belangen, waar Van Cauwelaert en de leiders van het ACW de hoofdrol spelen, doch waarvan potentieel deel uitmaken al de actuele katholieke Vlaamse gekozenen die voelen of vrezen dat hun baantje in een onder Vlaams nationaal impuls herenigde katholieke Vlaamse partij zou bedreigd wezen, weert zich op dit ogenblik terdege. Dat was te voorzien en onvermijdelijk. Het akkoord met Rex was hier geen oorzaak, maar slechts een voorwendsel (...) Het duurt niet lang vooraleer we ze onder de knie krijgen."*²⁰

Voor de leider van het vnv, Staf De Clercq, waren de onderhandelingen en het akkoord louter schijn. Hij wilde van de voorgestelde katholieke concentratie niet weten, maar de onderhandelingen mochten gevoerd worden en de tekst ondertekend, met het oog op de propaganda. Dat schreef hij aan zijn drie onderhandelaars nadrukkelijk op 6 december: het ging erom mensen uit het andere kamp los te weken, achter de rug van de katholieke politici. We kunnen vermoeden dat voor Elias en zijn mede-ondertekenaars de waarborgen voor een democratie, die in het beginselakkoord werden ingeschreven, inderdaad aanvaardbaar waren en misschien zelfs wenselijk, maar dan slechts op voorwaarde dat hun partij langs die weg aan de macht kon komen. In elk geval ondertekenden ze terwijl ze heel goed wisten dat hun partij in bondgenootschap met Rex een tegenovergestelde doelstelling had. Uit die ondertekening afleiden dat ze democraten waren of de democratische waarden verdedigden, zou te ver gaan. Ze meenden en stelden wel, binnenskamers, dat het ontactisch zou zijn dat de partij eenzijdig haar antidemocratische beginselen zou uitdragen. Misschien verwoordde de socialist August Balthazar het raak, tijdens een verkiezingsdebat met Elias in april 1936: *"Wellicht is M. Elias, als hij het eerlijk meent [alles wat hij zegde tijdens dit debat] een fascist zonder dat hij het zelf weet?"*²¹

20. P. van Hees & A.W. Willemsen, *Geyl en Vlaanderen*, Antwerpen-Amsterdam, 1975, dl. 3, p. 148.

21. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 75.

LEIDER VAN HET COLLABORERENDE VNV

Gezien zijn evolutie sinds 1933 kan het geen verwondering wekken dat Elias in mei 1940 in de collaboratie ging, al voor de capitulatie van het Belgische leger. Staf De Clercq werkte aanvankelijk nog het liefst samen met de radicalere elementen, en Verstraete meent zelfs dat Elias op een zijspoor gezet werd door zijn benoeming tot commissaris-burgemeester van Gent door de bezetter, op 30 december 1940.²² Enig verzet van hem tegen de openlijke overname van het nationaal-socialisme als programma van de partij, blijkt niet.

Wel heeft Elias zich gekeerd tegen *“ons verdwijnen als volk en onze gelijk-schakeling als Duitsers”*. Dat werd steeds duidelijker het doel van de bezetter, die met het oog daarop de ss en de DeVlag tegen het vnv in lijn had gebracht. Einde juli of begin augustus 1941 stelde Elias in de schoot van de Raad van Leiding van het vnv zelfs de vraag of, tegen-

over het gevaar van verduitsing, geen verzoening moest worden nagestreefd *“met talrijke elementen en groepen uit het Belgische kamp (...) op basis van een federaal statuut, dat ons de mogelijkheid waarborgen moet ons als Vlamingen uit te leven binnen het Belgische verband en, wie weet, later in een ruimer verband, waartoe ook Nederland behoren zou, wellicht met Leopold III als koning?”* Die vraag werd door bijna alle leden van de Raad bevestigend beantwoord. Maar de *Militärverwaltungschef* Reeder waakte. Op 22 augustus kapittelde hij vijftien vooraanstaanden uit het Vlaams-nationalisme, die hij had samengeropen met evenveel ss- en DeVlag-aanhangers (die hij dus duidelijk op gelijke voet plaatste): plannen voor de naoorlog moesten uitsluitend aan de *Führer* worden overgelaten, en overtreders werden met gevangenis bedreigd. In de Raad van Leiding van 30 augustus zou Edgard Delvo met overtuiging concluderen dat het enige wat er te doen stond, was: zich honderd procent inzetten voor de Duitse overwinning.²³ Zo zou het gebeuren, door sommigen met groeiende wrevel.

Hendrik Elias met leden van het Vlaams Nationaal Vrouwenverbond (VNVV) in de tuin bij het kasteel van Wieze tijdens een studieweek van het VNVV in 1943. [ADVNV, VFA6734]

22. De secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, J.F. Vossen, werd door de bezetter ontslagen, onder meer omdat hij bleef weigeren Elias, die geen lid was van de gemeenteraad, tot burgemeester te benoemen tegen de wet in.

23. L. Wils, *Honderd Jaar Vlaamse Beweging [...]*, dl. 3, pp. 186-197; B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp 402-406. De citaten in A. De Jonghe, *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 4, 1976, p. 67.

Staf De Clercq heeft nooit in het openbaar afstand genomen van die koers, die hij al in november 1940 had uitgestippeld. Bruno De Wever heeft de algemeen verspreide overtuiging bij oud-vnv'ers, dat Staf De Clercq kort voor zijn dood in oktober 1942 zou hebben willen breken met de collaboratiepolitiek, terecht genoemd: *“een fictie die geboren werd uit wishful thinking vanwege sommige betrokkenen en van hun verdedigers na de oorlog”*.²⁴ Het ontstaan van die fictie is onder meer (of vooral?) te vinden in latere geschriften van Elias, wiens voorstelling Verstraete telkens kritiekloos overneemt. *“Ik heb nochtans in de laatste weken van zijn leven een buitengewone inspanning gedaan om hem [De Clercq] te overtuigen een redevoering uit te spreken die, indien de lijn van de daarin uitgestippelde politiek werd doorgetrokken, uiteindelijk misschien tot een breuk met de Duitsers zou gevoerd hebben. Ik heb toen mijn slag bijna thuisgehaald.”*²⁵ Maar De Clercq zou uiteindelijk toch het ontwerp terzijde hebben geschoven dat Elias beweerde geschreven te hebben; zoals gebruikelijk had De Clercq het vertrouwen in de *Führer* uitgesproken en opgeroepen om de oorlog aan de Duitse zijde voort te zetten. *“Die toespraak heeft zwaar gewogen op de eerste maanden van mijn leiderschap”*, schreef Elias dan verder: hij zou als leider van het vnv in opvolging van De Clercq, alleen maar in diens spoor hebben kunnen voortgaan.²⁶ Dat heeft hij ook gedaan, tot het bittere einde, en ondanks groeiende onvrede bij een deel van de aanhangers van het vnv.

Zoals De Clercq is leider Elias ook blijven klagen bij de bezetter over diens bevoorrechtiging van de ss en de DeVlag tegenover het vnv. Op 7 mei 1943 schreef hij een brief aan de *Militärverwaltungschef* Reeder, die hij zelf later voorstelde als een kapitaal stuk in de geschiedenis van het vnv: *“Wat heeft de leider van het vnv, die voortdurend oproept tot de inzet van arbeid en bloed, als waarborg voor zijn politiek, aan zijn volk te bieden? Wie verzekert hem dat hij niet morgen – en met hem zijn ganse beweging – zal worden weggeworpen als een uitgeperste citroen? (...) Voor mijzelf heb ik het in dit opzicht reeds uitgemaakt: het is beter dat mijn Beweging ten onder gaat in klaarheid dan versmacht in dubbelzinnigheid.”* Deze brief werd door De Wever geïnterpreteerd als een ultimatum, een ondubbelzinnige dreiging om het vnv uit de collaboratie terug te trekken als er geen einde kwam aan de dubbelzinnige Duitse politiek.²⁷ Mijns inziens was dit geen ultimatum, alleen een noodkreet.

24. B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, p. 457.

25. De Wever heeft die propagandavoorstelling afdoende onderuit gehaald: *“zijn er aanwijzingen genoeg die het voornemen tot een breuk met de collaboratiepolitiek onwaarschijnlijk maken. Zo is het merkwaardig dat de tekst van Hendrik Elias' rede – men mag aannemen dat hij de waarde van dit document zelf wel beseft zal hebben – niet bewaard is gebleven. Het is hoogst eigenaardig dat Elias nergens de inhoud van die niet-uitgesproken rede aanroert. De historicus zou natuurlijk willen vernemen hoe Elias het vnv op het retourspoor wilde zetten. Ook het tijdstip van Elias' demarche is verdacht...”* B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, p. 456.

26. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, pp. 515-522.

27. B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, p. 532.

Hij eindigde met de betuiging “*van mijn trouwe vriendschap voor het Duitse volk*”.²⁸ Wat kon die anders betekenen dan het trouw voortzetten van de collaboratie en de oorlog?

Zo bleek het ook te gaan bij ‘de breuk met de ss’ door een toespraak van Elias tot de Algemene Raad van het vnv op 14 augustus 1943. Hij kondigde daar aan dat het vnv de rekrutering staakte voor de *Waffen-ss* (waarin het vroegere Vlaams Legioen was opgeslorpt), maar zonder daar ruchtbaarheid aan te geven, want het zou die rekrutering ook niet tegenwerken. Het vnv zou noch uit de politieke, noch uit de militaire collaboratie stappen. Het winnen van de oorlog bleef een prioriteit waarvoor de partij zich actief zou inzetten, zoals Elias aan Reeder schreef op 25 augustus. Er werden voortaan met dubbele ijver manschappen geworven voor de Vlaamse Wachtbrigade, het *Nationalsozialistische Kraftfahrerkorps (NSKK)*, de *Organisation Todt*, de *Kriegsmarine*. Het vnv leverde ook hulptroepen voor de *Feldgendarmarie*. En in feite bleef de antibolsjewistische propaganda van het vnv, in zijn pers en in de toespraken van zijn voormannen, een wervende kracht voor de *Waffen-ss*.²⁹

Bij de bevrijding van België vluchtte Elias zoals de meeste vooraanstaande collaborateurs naar Duitsland. Hij stelde er zich niet ten dienste van de door Hitler aangestelde Landsleider Van de Wiele, en zette de vnv'ers aan om dienst te nemen in de Vlaamse luchtafweerbrigade of in de NSKK, liever dan in de *Waffen-ss*. Daarom werd hem in januari 1945 een verplichte verblijfplaats opgelegd in een hotel in de Zuid-Duitse bergen.³⁰ Daar verbleef hij als enige Vlaming in een internationaal gezelschap van in reserve geplaatste vooraanstaande collaborateurs.³¹ De leider, en met hem zijn hele beweging, was nu weggegooid als een uitgeperste citroen, zoals hij in mei 1943 gevreesd had, en eigenlijk al veel vroeger. Dat uitpersen en weggooiden van het vnv was trouwens al in juli 1940 de bedoeling van de *Militärverwaltung*, zoals ze toen in een rapport aan Berlijn uitdrukkelijk had gesteld.³² Maar pas toen half maart 1945 de Amerikaanse troepen de Rijn overstaken in Remagen, besefte Elias dat het met nazi-Duitsland was afgelopen en er een episode van zijn leven was afgesloten; dat schreef hij op 8 november 1945 in zijn dagboek.³³

28. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 601.

29. B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 540-547.

30. B. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 617-620.

31. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 785 e.v.

32. L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse Beweging [...]*, dl. 3, pp. 156-157.

33. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, pp. 812-814.

NOG EEN POLITIEKE INVLOED UITOEFENEN

Op 27 mei 1945 werd Elias gearresteerd door Franse militairen en op 19 oktober werd hij naar België overgebracht. Op 27 oktober schreef hij de eerste van in totaal 975 brieven aan zijn advocaat, Frans Van der Elst. Sommige telden dertig bladzijden en meer. Ze omvatten een reeks memoires ter lering en documentatie van zijn verdediger, maar hadden een veel verder strekkende bedoeling dan de voorbereiding van het komende proces. Al op 15 januari 1946 schreef hij aan Van der Elst: *"Of ik later nog een rol in de politiek zal spelen, weet ik niet. Dat ik wel een politieke invloed zal uitoefenen, weet ik wel: ik ben mij te zeer bewust van mijn eigen kracht en kennis om in dit opzicht aan een abdicatie te denken."*³⁴

Die politieke invloed zou Elias uitoefenen door de geschriften waarmee hij de overblijvende 27 jaar van zijn leven zou vullen. Die geschriften hadden alle eenzelfde doel, maar behoorden tot twee categorieën die wel gedeeltelijk in elkaar vervloeiden. De eerste was die van de directe zelfverdediging en verdediging van het VNV, tot aan zijn definitieve terdoodveroordeling in beroep, in oktober 1947. Op 16 december 1946 stuurde hij aan zijn advocaat een ontwerp van conclusie: *"Ik vraag vrijspraak. Gelieve dit niet als een grap te beschouwen: het is de uiting van een diep rechtsgevoel"*, aangezien zijn enige fout was de oorlog verloren te hebben. *"Wij moeten het als dusdanig blijven beschouwen en er kan in dit opzicht – althans te mijnen hoofde en voor zover ik enige invloed kan ontwikkelen – geen spraak zijn van wederopvoeding en spijt (...). Ik geloof dat mijn proces, indien het goed geleid wordt en tot zijn volledige ontplooiing komt, wel nog veel kan bereiken voor de gedachte."* De teksten die Elias twee jaar lang opstelde voor gebruik door hemzelf en zijn advocaat, heeft hij later steeds weer herwerkt en uitgebreid tot een geschiedenis van het Vlaams-nationalisme voor en tijdens de oorlog.³⁵ Het is uit die indrukwekkende massa teksten dat Verstraete bijna kritikeloos heeft geput voor zijn kanjer van een boek, dat Elias' blijvende politieke invloed zal bevestigen.³⁶ Als historicus vind ik het deel van Verstraetes boek dat over Elias' gevangenschap handelt, het meest waardevolle.

34. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, pp. 813-814.

35. Dat iets dergelijks onmiddellijk tot de bedoeling behoorde, blijkt uit zijn brief aan Van der Elst van 22 juli 1946: *"Indien mijn brieven en nota's ooit een waarde krijgen om de gebeurtenissen en atmosfeer dezer jaren vast te leggen, en u weet dat dit voor mij de enige weg is om het hier veilig te doen, dan zal het wel het geval zijn voor deze uiteenzetting die ik beschouw als een uitvoerig getuigenis dat ik afleg over deze tijd."* En verder: *"In deze omstandigheden kan ik wel kritiek aanvaarden op mijn beleid, doch aanvaard ik hoegenaamd geen verwijt op het principe der collaboratie."* P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 830.

36. Uitzonderlijk vinden we een kritische bedenking in Verstraetes tekst. Zo bladzijde 751: *"In zijn naoorlogse memoires scheidt Elias enerzijds op met de resultaten van de Duitse Militie Politie [een strijdkorps in de Limburgse burgeroorlog in 1944] maar anderzijds laat hij ons weten als VNV-leider niet volledig op de hoogte te zijn geweest van wat er zoal (...) gebeurde."* En dan drukt Verstraete toch lange uittreksels uit Elias' zelfverdediging. Telkens weer blijkt dat we over Elias in de periode 1942-1944 meer en beter worden geïnformeerd in de studie van De Wever over het VNV, dan in die van Verstraete over Elias.

XIII

x

15/1/46

Mogelijkheid of afbreuk.

Ik heb u een lang mogelijk schrijven om het mogelijk dat u nog zeker
blijven in politiek en om te vermelden kantelstukken van Mr. Poyjien (was
ten twee heb of meer) als leider van de nieuwe partij. Het is niet zelden
dat ik bij mijn ander Mantje blijf en ik - heel akkoord met Poyjien
enkele van twee - alle schillingen in te gebruiken om mogelijk komt op
te zijn mogelijk. Het kan alleen vanwege of mijn bewaard die nog bewaard
blijven, door geen kantelstukken, met heten zonder dan bleef te blijven van een
partij van niet de langere. Voor het overige maken u van verstand van watley van te
verklaringen afbreken om om te veranderen al krijg ik van verstand dat men
zie in te beide kanten op bewegingen voortdurend en men niet bleef in op
verstand van watley als te verstand om te nemen [zie in te beide kanten, van
verstand te verstand van Nederland die na te verstandigen nog een verstand
leef beweging]. Voor wat te weten in te bekende behief ten twee, met behief
te gebruiken, alleen in te verstandigen weten; ik men weten dat wat behief
te gebruiken en te verstand die men geefte worden heb weten een in welke
kan mogelijk worden. Het lijkt mij zeker mogelijk dat van Poyjien die beide
te weten in te verstandigen blijven zeker Poyjien te weten het nog twee. Zijn punt
is te te verstandigen van bij in goede verstandigen relatie heeft (gevoel
niet als bleef) in te weten van verstandigen zijn verstandigen en om mijn
nig in, politiek van te verstandigen en te verstandigen al te goede verstandigen
van te verstandigen. En was, politiek geefte, geen te verstandigen van Poyjien
geen te verstandigen. De verstandigen die weten van mijn te verstandigen hebben van
Poyjien heb te K.V.K. bleef van twee te Klein verstandigen in K.V.K. i
verstandigen van om twee van in verstandigen Poyjien bleef, a n d. van te
verstandigen bleef van te K.V.K. als bleef te weten van een feitel die niet te
het bleef geefte om te weten van in geefte geefte om te weten van te weten van
te weten (het geefte geefte bleef van in te weten te verstandigen van

van vijf jaar) te verstandigen geefte. Of ik weten van een rol in te politi-
kijk geefte geefte niet de niet. Het is niet een politiek in te weten geefte geefte
niet de niet: ik ten mij te weten bleef van mijn eigen bleef in twee
om in te weten een en te weten te weten. Ik heb geen geefte geefte
een eliminatie van mijn geefte in te weten die niet de niet bleef

Tot de tweede categorie geschriften werd door Elias al besloten tijdens zijn afzondering in Zuid-Duitsland, na de Amerikaanse doorbraak over de Rijn bij Remagen. Zoals hij op 8 november 1945 in zijn dagboek noteerde: "*Het was in die dagen dat ik een nieuw actieprogramma ontwikkelde dat een volledige breuk met mijn uiterlijk verleden kan betekenen of tot gevolg hebben.*" Hij zou terugkeren tot de visie van zijn jeugd: "(...) mijn ideaal: de grote politieke geschiedschrijvers der XIXde eeuw. Ik zou, zoals zij gedaan hebben, willen heersen hebben door de kracht der gedachte, meer dan door deze der daad."³⁷ Reeds als student had Elias de historische onderbouw willen scheppen voor de Vlaamse natievorming. Hij had geprobeerd daarvoor medewerkers te vinden en instrumenten te creëren, en had in 1932 een eerste schets gepubliceerd: *Onze Wording tot Natie. Inleiding tot de Geschiedenis der Vlaamsche Beweging*. Die taak zou hij nu opnieuw aanvatten en hij begon ermee tijdens zijn gevangenschap. Als grondslag van zijn nationalistische wereldbeeld schreef hij studies over het nationalisme bij Rousseau, Herder en Burke zodat Van der Elst daarover artikelen kon publiceren.³⁸ Vooral schreef Elias in de gevangenis aan zijn monumentaal werk over de periode 1780-1914: *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*. Dat kon hij voltooien nadat hij in 1959 was vrijgelaten omdat vermogende sympathisanten hem daartoe financieel ondersteunden. De vernieuwende studie verscheen in 1963-1965 in vier statige delen en werd onmiddellijk erkend als bijzonder waardevol. De auteur kreeg er onder meer de Prijs der Vlaamse Provincies voor, en de Frans Van Cauwelaert-prijs. Dat toont niet alleen de grote wetenschappelijke waarde van het werk, maar ook hoezeer de nationalistische idee, die eraan ten grondslag lag, in brede kring werd aanvaard.

Elias' volgend werk, *Vijftwintig jaar Vlaamse beweging 1914/1939*, dat weer in vier delen verscheen in 1969, sloot al gedeeltelijk aan bij de teksten die hij voor zijn verdediging had opgesteld en later verder uitgebreid. Dat zou volledig het geval zijn met een werk *Het Vlaams nationalisme tijdens de Tweede Wereldoorlog* dat ongepubliceerd bleef. Het werd wel gebezigd door Arthur de Bruyne in een reeks van 23 artikelen in het weekblad 't *Pallieterke*, door B. De Wever in zijn studie over het VNV, en zoveel te meer door Verstraete in diens biografie van Elias.

Verstraete heeft over het historische werk van Elias vele gegevens opgediept. Vooreerst uit zijn correspondentie met Van der Elst, maar ook recensies van zijn verschillende boeken evenals de polemiek rond de bekroningen en de latere waardering. Verstraete vat vooral samen en commentarieert de enige globale beoordeling van Elias' werk als historicus die tot hiertoe is verschenen, namelijk mijn artikel in *Wetenschappelijke Tijdingen* van 1992: *Elias of het gevecht met de geschie-*

37. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 814.

38. P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, pp. 940-942. "*De invloed van Elias op Van der Elst wat betreft Vlaams-nationale vorming kan moeilijk overschat worden.*"

denis. Daarin toonde ik aan dat het voor de terdoodveroordeelde onmogelijk was om bepaalde historische evidenties nog te zien of te erkennen. Verstraete besluit: *“Neen, tussen Elias en Wils komt het beslist nooit meer goed.”*³⁹

Tussen Verstraete en Wils wel, naar ik hoop. Maar ik kan toch niet nalaten te besluiten dat, al ben ik blij met het overvloedige materiaal dat hij verzameld heeft, ik zijn werk te zeer een weergave vind van de zelfverdediging van Elias achteraf. Verstraete heeft zeker de bedoeling een wetenschappelijk-betrouwbaar werk te leveren, en het is niet zo dat de liefde hem helemaal blind maakt. Maar door de heel sterke sympathie is hij toch op tal van plaatsen bijziend.

Lode Wils (1929) is emeritus hoogleraar Nieuwste Geschiedenis aan de KULeuven. Hij is auteur van verscheidene vernieuwende studies over de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging en sinds 1981 redactielid van *Wt*.

ABSTRACT

and that of other scholars. The title, derived from a well-known Flemish novel, refers to the gradual sliding away of the academic Elias from democratic principles to New Order, fascist and national-socialist thinking and practices.

Wils (Lode), *Elias of het gevecht met de democratie*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, LXV, 2006, 1, pp. 25-43.

Lode Wils, *Elias or the struggle with democracy*. Lode Wils confronts the recently published biography by Pieter Jan Verstraete of Hendrik Elias (1902-1973), one of the foremost protagonists of Flemish-nationalism during the interwar years and WWII, with his own view